

Mahler, Gustav (1860 -1911) Österrikisk tonsättare och dirigent

Mahler växte upp i ett bildningsintresserat hem i nuvarande Tjeckien. Redan som 4-åring blev han intresserad av musik. Efter gymnasiet bedrev han studier i musik, filosofi och historia i Wien. Han inledde sin karriär som dirigent kring 1880. Den blev mycket framgångsrik, vilket begränsade hans möjligheter att komponera.

Mahler utgör ett paradexempel på tonsättare vars musikaliska eftermäle genomgått stora förändringar. Från att ha varit uppskattad av många under sin livstid – vid hans död lär hans symfonier ha framförts mer än 260 gånger i Europa, Ryssland och USA – föll hans musik efter 1911 alltmer i glömska. En bidragande orsak var säkert det romantiska som växt fram bland tongivande musikpersonligheter under första halvan av 1900-talet. Alla delade dock inte denna nedvärderande uppfattning. I USA menade Aron Copland redan under 1920-talet att Mahler var trettio år före sin tid och definitivt mer uppfinningsrik än t.ex. Richard Strauss. Men fr.o.m. 1950-talet ökar hans anseende succesivt, inte minst genom Leonard Bernsteins försorg. Med undantag från en minskande grupp, vars musiksmak präglats av efterkrigstidens musikströmningar, anses han nu tillhöra de stora tonsättarna, den siste romantiske symfonikern, men också en viktig vägröjare för den framväxande modernismen.

Mahlers tonsättargärning koncentrerades på symfonins och sångens område. Han fullbordade 9 symfonier och påbörjade en 10:de. *Das Lied von der Erde* kan även betraktas som en symfoni. Bland sångcyklerna kan nämnas *Lieder eines fahrenden Gesellen*, *Kindertotenlieder*, *Rückert Lieder* och sånger ur *Des Knaben Wunderhorn*.

Mahler komponerade under sin ungdomstid flera mindre kammarmusikverk, som han på senare år tog avstånd från. De utgör emellertid värdefulla dokument över hans konstnärliga utveckling och kvartettsatsen i a-moll tål verkligen att lyssna på.

Pianokvartettsats a-moll

1876

Mahler skrev en del kammarmusik under sin utbildning, men det enda verk som finns kvar är en första sats till en pianokvartett. Resten av satserna har försvunnit med undantag av ett antal takter till ett scherzo. Verket tillkom under studietiden vid Wiens konservatorium när Mahler var endast 16 år. Men det har knappast något barnligt över sig. Som man kan vänta sig av en tonsättarbegåvning vid denna tid har satsen drag av både Schubert/Schumann/Brahms/Dvorak och Wagner/Bruckner. Verket lär ha uppförts offentligt med Mahler själv vid pianot 1876, men det skulle dröja ända till 1964 innan nästa uppförande ägde rum. Kvartettsatsen trycktes först 1973.

Verket har karaktär av sorgesång och står i a-moll, en tonart som Mahler förknippade med ”omedvetet förbådande av händelser i framtiden”. Och var han klärvoajant så hade han mycket att se framåt emot som var värt en sorgesång.

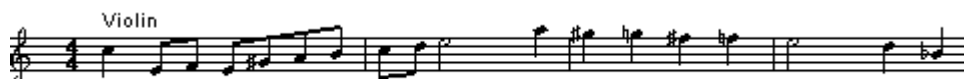
Av partituret att döma har satsen sonatform, med en exposition som ska repriseras, en genomföring och en återtagning samt en avslutande coda. Upplägget är dock okonventionellt. Ett typiskt sidotema saknas och det sker ett taktbyte mitt i expositionen. Över styckets alla melodier svävar dock ett motto, en fix idé, som ideligen dyker upp. Huvudtemat med mottot (de tre första tonerna: A, F, E) presenteras efter två inledande takter i pianots vänsterhand:

Violinen och de lägre stråkarna upprepar i kanon mottot, och snart uppträder ett tema som också kommer att få stor betydelse:

Efter taktartsbyte till 4-takt följer ett tema med beteckningen Entschlossen (beslutsamt), också det i tonikan:

Ett tema likt nummer 2 ovan klingar ut i F-dur:

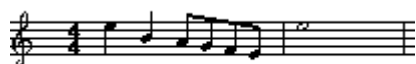

Därmed är expositionen slut. Den ska repriseras.

Genomföringen börjar med mottot, fortfarande i a-moll(sic!) men med halva notvärdet:

Det integreras snart i en dialog med tema 2:

Efter ytterligare en halvering av notvärdena ökar dramatiken.

Mottot spelas nu i sekvenser¹ som går mot en klimax och slutar i lugnt pianissimo.

Återtagningen har liksom första halvan av expositionen taktarten *alla breve*.² Den är dock endast i de första takterna en direkt kopia av expositionen. Stråkarnas insats är t.ex. sordinerade och tema 2 (eller tema 4?) utvecklas i en del "främmande" tonarter bl.a. Fiss-dur. Vidare har piano och stråkar till stor del bytt stämmor i "mellanspelstemat" (3). Tema 4 klingar som väntat i tonikan, a-moll.

En kadens i violinen förebådar codan vilket väl får anses innovativt. Codan är byggd på tema 2 (eller 4?) och slutar bortdöende med två ackord, F resp. a-moll.

¹ Sekvens innebär omedelbart upprepande av en tonföljd i ett annat läge, t.ex. en sekund eller en ters lägre eller högre.

² Alla breve kallas en taktart med halvnoten som rytmisk enhet, alltså t.ex. 2/2.

Fünf Rückertlieder

1901-02

Friedrich Rückert (1788-1866) var en inspirationskälla för många tonsättare. Över 120 av hans dikter har tonsatts av bl.a. Schubert, Robert och Clara Schumann, Brahms, Hugo Wolf och Richard Strauss. Mest kända har dock Mahlers tonsättningar, *Kindertotenlieder* och *Fünf Rückertlieder* blivit.

Rückertlieder skrevs först för pianoackompanjemang men alla utom *Liebst du um Schönheit* orkestrerades av Mahler. Den senare arrangerades för orkester av Max Puttmann efter Mahlers död. Ordningen vid framföranden varierar. Artisterna väljer ofta sin egen ordning. De fem sångerna utgör ingen sångcykel i egentlig mening, alltså med ett sammanhängande tema, men framförs ändå väldigt ofta tillsammans. Översättning Yngve Bernhardsson.

Blicke mir nicht in die Lieder! handlar om diktarens ovilja att låta någon se verken innan de är färdiga.

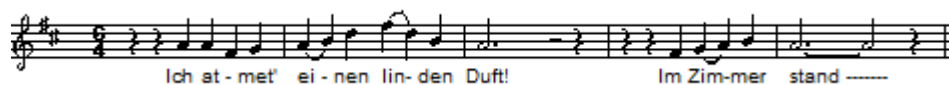
Blicke mir nicht in die Lieder!
Meine Augen schlag' ich nieder,
Wie ertappt auf böser Tat.
Selber darf ich nicht getrauen,
Ihrem Wachsen zuzuschauen.
Deine Neugier ist Verrat!

Titta inte i mina sånger!
Jag sänker blicken, som vore jag
ertappad med onda gärningar.
Jag vågar inte själv
se dem växa fram.
Din vetgirighet känns trolös!

Bienen, wenn sie Zellen bauen,
Lassen auch nicht zu sich schauen,
Schauen selbst auch nicht zu.
Wenn die reichen Honigwaben
Sie zu Tag gefördert haben,
Dann vor allen nasche du!

Bina låter heller ingen se
när de bygger sina celler,
och tittar inte ens själva.
När de rika honungskakorna
ser dagens ljus,
blir du den förste att få smaka!

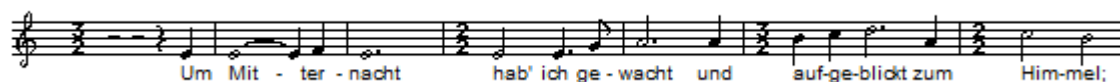
Ich atmet' einen linden Duft är en kärleksdikt, som leker med orden. Substantivet Linde betyder lind och adjektivet lind(e) betyder mild, len, lätt.

Ich atmet' einen linden Duft!
Im Zimmer stand
Ein Zweig der Linde,
Ein Angebinde
Von lieber Hand.
Wie lieblich war der Lindenduft!
Wie lieblich ist der Lindenduft!
Das Lindenreis
Brachst du gelinde;
Ich atme leis
Im Duft der Linde
Der Liebe linden Duft

Jag kände en mild doft!
I rummet stod
en kvist av en lind.
en gåva
från en älskad hand.
Hur underbar var inte lindens doft!
Hur underbar är inte lindens doft!
En kvist av lind
skänkte du mig ömt;
jag andas sakta in
den lindens doft,
dess milda doft av kärlek.

Um Mitternacht beskriver diktarens kamp mot nattens och mörkrets anfåktelser. I det mäktiga stycket lyckas Mahler fånga själsstriden, som endast kan stillas i tilliten till Gud.

Um Mitternacht
Hab' ich gewacht
Und aufgeblickt zum Himmel;
Kein Stern vom Sternengewimmel
Hat mir gelacht
Um Mitternacht.

Vid midnatt
har jag vakat
och blickat mot himlen;
ingen stjärna i stjärnevimmel
har lett mot mig
vid midnatt.

Um Mitternacht
Hab' ich gedacht
Hinaus in dunkle Schranken.
Es hat kein Lichtgedanken
Mir Trost gebracht
Um Mitternacht.

Vid midnatt
går mina tankar
ut mot mörkrets gränser.
Ingen ljus tanke
har gett mig tröst
vid midnatt.

Um Mitternacht
Nahm ich in acht
Die Schläge meines Herzens;
Ein einz'ger Puls des Schmerzes
War angefacht
Um Mitternacht.

Vid midnatt
blir jag varse
mitt hjärtas slag;
en enda puls av smärta
kan ta eld
vid midnatt.

Um Mitternacht
Kämpft' ich die Schlacht,
O Menschheit, deiner Leiden;
Nicht konnt' ich sie entscheiden
Mit meiner Macht
Um Mitternacht.

Vid midnatt
tar jag kampen
mot lidandet, o, mänsklighet;
dock står det inte i min makt
att vinna den
vid midnatt.

Um Mitternacht
Hab' ich die Macht
In deine Hand gegeben!
Herr! über Tod und Leben
Du hältst die Wacht
Um Mitternacht!

Vid midnatt
lägger jag makten
i Dina händer!
Herre över död och liv,
Du håller vakt
vid midnatt!

Ich bin der Welt abhanden gekommen är en av Mahlers allra vackraste och mest förtätade sånger. Den beskriver författarens frid efter att ha dragit sig tillbaka från världens larm. Den har stora likheter med adagiettot i 5:e symfonin, skriven ungefär samtidigt. Sir John Barbirolli ville på sin begravning ha sin egen inspelning av denna sång med Janet Baker.

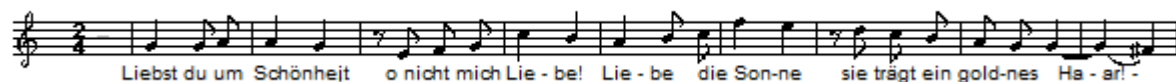
Ich bin der Welt abhanden gekommen,
Mit der ich sonst viele Zeit verdorben,
Sie hat so lange nichts von mir vernommen,
Sie mag wohl glauben, ich sei gestorben!
Es ist mir auch gar nichts daran gelegen,
Ob sie mich für gestorben hält,

Jag är ej längre del av den värld,
där jag annars förlösat så mycken tid.
Den har inte hört från mig på länge
och kan mycket väl tro att jag är död.
Men det bekymrar mig inte,
om den håller mig för död.

Ich kann auch gar nichts sagen dagegen,
Denn wirklich bin ich gestorben der Welt.
Ich bin gestorben dem Weltgetümmel,
Und ruh' in einem stillen Gebiet!
Ich leb' allein in meinem Himmel,
In meinem Lieben, in meinem Lied!

Jag kan heller inte säga emot,
ty jag är verkligen död för världen.
Jag är borta från världens vimmel,
och vilar ut i lugnets rike!
Jag lever ensam i min himmel,
i min kärlek, i min sång!

Liebst du um Schönheit var en kärleksgåva till nyblivna hustrun, Alma Mahler. Den är också en hyllning till den kravlösa kärleken.

Liebst du um Schönheit,
O nicht mich liebe!
Liebe die Sonne,
Sie trägt ein goldnes Haar.

Älskar du skönhet,
älska då inte mig!
Älska solen
med sitt gyllene hår.

Liebst du um Jugend,
O nicht mich liebe!
Liebe den Frühling,
Der jung ist jedes Jahr.

Älskar du ungdom,
älska då inte mig!
Älska våren,
som blir ung varje år.

Liebst du um Schätze,
O nicht mich liebe!
Liebe die Meerfrau,
Sie hat viel Perlen klar.

Älskar du rikedom,
älska då inte mig!
Älska sjöjungfrun
med sina dyra pärlor.

Liebst du um Liebe,
O ja, mich liebe!
Liebe mich immer,
Dich lieb' ich immerdar.

Älskar du kärlek,
ack, älska då mig!
Älska mig alltid,
och jag ska älskar dig ändlöst.

Detta är den enklast byggda av de fem sångerna. De övriga får betraktas som genomkomponerade, alltså med musik som byter karaktär och melodi efter textens innehåll. Men här härskar den strofiska kompositionsmetoden ända till diktens sista strof, *Liebst du um Liebe*. Där låter Mahler melodin byta skepnad i takterna 3-4: *o ja mich liebe!* En höjdpunkt att vänta på!

Lieder eines fahrenden Gesellen

1883-85

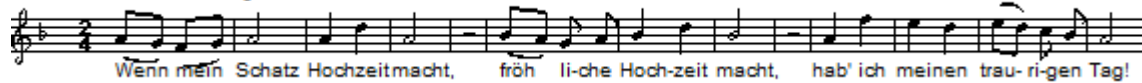
Detta är Mahlers första sångcykel. Texterna skrev han själv. Dikterna tillkom under tiden för en förälskelse i sångerskan, Johanna Richter. Henne han lärt känna i Kassel, där han arbetade som körledare och kapellmästare. Dikterna skrevs som kärleksbevis till den åtrådda. Sångerskan besvarade dock inte kärleken. Kanske blev tonsättningen av dikterna ett sätt att bearbeta denna besvikelse.

Sångerna hörs nästan enbart i orkesterarrangemang; Mahler var ju en mästare på orkestreringens område och de klingar fantastiskt i denna dräkt. Men de skrevs ursprungligen med pianoledsagning och borde alltså även kunna ha sin plats i den lilla salongen.

1. Wenn mein Schatz Hochzeit macht (När min käresta firar bröllop)

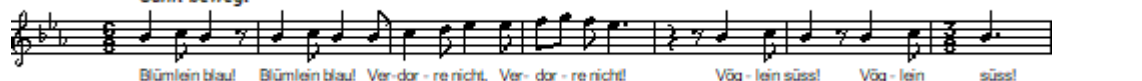
Sången är liksom dikten tredelad i ett ABA-mönster. De två delarna speglar Mahlers två världar, verkligheten och drömvärlden, teman som för övrigt genomsyrar hela sångcykeln.

Leise und traurig bis zum Schluss

Wenn mein Schatz Hochzeit macht, fröhliche Hochzeit macht, hab' ich meinen traurigen Tag!

Sanft bewegt

Blümlein blau! Blümlein blau! Ver-dor-re nicht, Ver-dor-re nicht! Vög-lein süß! Vög-lein süß!

Wenn mein Schatz Hochzeit macht,
Fröhliche Hochzeit macht,
Hab' ich meinen traurigen Tag!
Geh' ich in mein Kämmerlein,
Dunkles Kämmerlein,
Weine, wein' um meinen Schatz,
Um meinen lieben Schatz!

När min käresta firar bröllop,
firar bröllop glatt,
har jag en sorglig dag.
Då går jag in i min kammare,
den mörka kammaren,
och gråter, gråter över min käresta,
över min älskade käresta!

Blümlein blau! Verdorre nicht!
Vöglein süß!
Du singst auf grüner Heide.
Ach, wie ist die Welt so schön!
Ziküth! Ziküth!

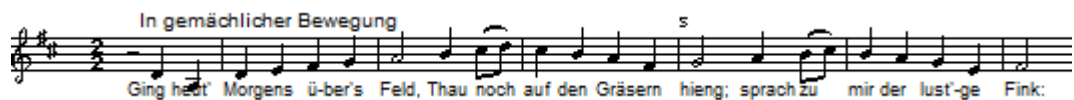
Lilla blomma blå! Vissna ej!
Söta fågel!
Du sjunger på den gröna heden.
Ack, hur härlig är inte världen!
Zikyt! Zikyt!

Singet nicht! Blühet nicht!
Lenz ist ja vorbei!
Alles Singen ist nun aus!
Des Abends, wenn ich schlafen geh',
Denk'ich an mein Leide!
An mein Leide!

Det sjungs inte! Det blommar inte!
Våren är ju förbi!
Allt sjungande är nu slut!
På kvällarna, när jag går till sängs,
Tänker jag på min smärta!
På min smärta!

2. **Ging heut' Morgen über's Feld** (Gick i morse över fältet)

Denna livsbejakande dikt skiljer sig från de övrigas dysterhet. Melodin blev även huvudtema i den samtidigt komponerade 1:a symfonins första sats:

Ging heut' morgen über's Feld,
Tau noch auf den Gräsern hing;
Sprach zu mir der lust'ge Fink:
„Ei du! Gelt?
Guten Morgen! Ei, Gelt? Du!
Wird's nicht eine schöne Welt?
Zink! Zink! Schön und flink!
Wie mir doch die Welt gefällt!“

Gick i morse över fältet,
gräset var ännu daggbestänkt;
plötsligt sa en lustig fink:
”Du där! Alltså!
God morgon! Alltså!
Är inte världen vacker, så säg?
Zipp! Zipp! Vacker och flink!
Tänk vad värden gläder mig!”

Auch die Glockenblum' am Feld
Hat mir lustig, guter Ding',
Mit den Glöckchen, klinge, kling,
Ihren Morgengruß geschellt:
„Wird's nicht eine schöne Welt?
Kling! Kling! Schönes Ding!
Wie mir doch die Welt gefällt!

Också blåklockan på ängen,
den lilla ljuva, gläder mig.
Med sina små klockor, ding, dong,
ringer hennes morgonhälsning:
“Är inte världen vacker, så säg?
Ding, dong,! Det är för härligt!
Tänk vad världen gläder mig!

Und da fing im Sonnenschein
Gleich die Welt zu funkeln an;
Alles, alles, Ton und Farbe gewann!
Im Sonnenschein!
Blum' und Vogel, groß und klein!
„Guten Tag! Guten Tag!
Ist's nicht eine schöne Welt?
Ei, du! Gelt? Schöne Welt!“

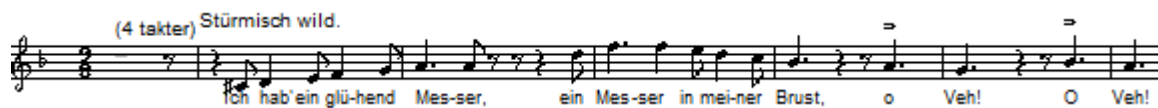
Och det fick genast världen
att börja gnistra i solskenet;
Allt, allt, ton och färg drog
nytta av solskenet!
Blomma och fågel, stor som liten!
”God dag! God dag!
Är inte världen vacker, så säg!
Du där! Alltså! Så skön!”

Nun fängt auch mein Glück wohl an?
Nein! Nein! Das ich mein',
Mir nimmer, nimmer blühen kann!

Nu tar väl även min lycka sin början?
Nej! Nej! Den jag söker
kommer aldrig, aldrig att blomma för mig!

3. **Ich hab' ein glühend Messer** (Jag har en glödande kniv ...)

Sången är helt genomkomponerad och starkt präglad av textens innehåll:

I sångens mitt börjar tempot succesivt att avta.

Ich hab' ein glühend Messer,
Ein Messer in meiner Brust,
O weh! O weh!
Das schneid't so tief
In jede Freud' und jede Lust,
So tief! so tief!
Es schneid't so weh und tief!

Jag har en glödande kniv,
en kniv i mitt bröst.
O ve! O, ve!
Den skär så djupt
i all glädje och all lust.
Så djupt, så djupt!
Den skär so ont och djupt!

Ach, was ist das für ein böser Gast!
Nimmer hält er Ruh',
Nimmer hält er Rast!
Nicht bei Tag,
Nicht bei Nacht, wenn ich schlief!
O weh! O weh! O weh!

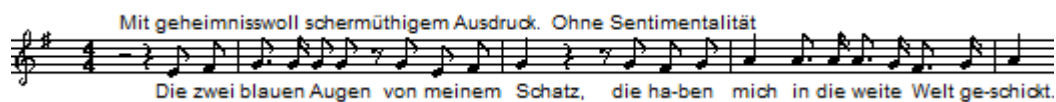
Vad är det för en elak sälle!
Han tar aldrig rast,
han tar aldrig ro!
Inte på dagen,
inte på natten när jag sover
O, ve! O, ve! O, ve!

Wenn ich in dem Himmel seh',
Seh' ich zwei blaue Augen steh'n!
O weh! O weh!
Wenn ich im gelben Felde geh',
Seh' ich von fern das blonde Haar
Im Winde wehn! O weh! O weh!
Wenn ich aus dem Traum auffahr'
Und höre klingen ihr silbern Lachen,
O weh! O weh!
Ich wollt', ich läg' auf der schwarzen Bahr',
Könnt' nimmer die Augen aufmachen!

När jag ser mot himmelen,
ser jag två blåa ögon
O, ve! O, ve!
När jag går i gula fält,
ser jag i fjärran hennes blonda hår.
fladdra i vinden! O, ve! O, ve!
När jag vaknar ur drömmen
och hör hennes silverklara skratt,
o, ve! O, ve!
önskade jag att jag låg på den svarta bären
och aldrig kunde öppna mina ögon mer!

4. Die zwei blauen Augen von meinem Schatz (Min kärestas blåa ögon)

Mahler gjorde ingen hemlighet av att Schuberts Die schöne Müllerin och Winterreise varit inspirationskällor. Och även han låter sin hjälte i känslornas tumult finna ro under en lind. Liksom sång nr 2 kommer denna melodi också att användas i Mahlers 1:a Symfoni, nu i tredje satsen, efter Broder Jakob-temat. Denna sång är starkt präglad av sorgemarschens rytm och passar därför utmärkt in i symfonisatsen, som också har karaktär av sorgemarsch:

Die zwei blauen Augen von meinem Schatz,
Die haben mich in die weite Welt geschickt.
Da muß't ich Abschied nehmen
Vom allerliebsten Platz!
O Augen blau, warum habt ihr mich angeblickt?
Nun hab' ich ewig Leid und Grämen!

Min kärestas blåa ögon
har tvingat mig ut i vida världen.
Och jag måste ta avsked
av mina mest älskade platser!
O ögon blå, varför har ni tittat på mig?
Sorg och smärta följer mig nu för evigt!

Ich bin ausgegangen in stiller Nacht,
Wohl über die dunkle Heide.
Hat mir niemand Ade gesagt, Ade!
Mein Gesell' war Lieb' und Leide!

Auf der Straße stand ein Lindenbaum,
Da hab' ich zum ersten Mal im Schlaf geruht!
Unter dem Lindenbaum,
Der hat seine Blüten über mich geschneit,
Da wußt' ich nicht, wie das Leben tut,
War alles, alles wieder gut!
Alles! Alles!
Lieb und Leid, und Welt und Traum!

Jag har gått ut i nattens stillhet,
som råder över den mörka heden.
Ingen tog farväl, farväl!
Enda följeslagare var kärlek och vånda.

På gatan stod en lind,
Där fick jag för första gången sova i ro!
Under linden,
som lät sina blommor snöa över mig,
glömde jag bort vad livet gjort mig.
Där var allt åter bra!
Allt! Allt!
Kärlek och vånda, verklighet och dröm!

Översättning Yngve Bernhardsson